

Een hindoeïstisch perspectief op technologie

In dit artikel beschrijven de auteurs hoe men vanuit de bronnen van het hindoeïsme kan denken over technologie en de toepassing ervan in producten zoals machines en humanoïde robots. Wanneer draagt het bij en wanneer doet het afbreuk aan het ideaal van het goede leven volgens hindoeïsme (holistische welvaart)? De overtuiging dat alles met alles samenhangt, maakt het onderscheid tussen materiële en artificiële dingen minder groot.

Sharda Nandram en Puneet Bindlish

ER ZIJN DIVERSE MANIEREN waarop het hindoeïsme tegen technologie aankijkt. Onderliggend aan die diversiteit zijn er enkele algemene principes, de zogenoemde 'sanātana siddhānta', aan te wijzen die duidelijkheid kunnen geven over de relatie tussen hindoeïstische spiritualiteit en technologie (Nandram, 2019). Deze sanātana-principes kunnen succesvol worden toegepast in elke context, ruimte, of tijd en iedere persoon kan een eigen betekenis eraan ontlenuen. Zij verliezen ook in de hedendaagse tijd hun nut niet. De vele rituelen en gebruiken uit het hindoeïsme komen voort uit kernovertuigingen die de basis vormen van het spirituele wereldbeeld dat het hindoeïsme vertegenwoordigt. Een van deze overtuigingen is dat er een integrale eenheid ten grondslag ligt aan alle dingen die plaatsvinden. Deze dingen volgen een kosmische orde ('ṛta') en in deze kosmische orde handelt elke

entiteit zoals een individu of een groep mensen. De handelingen worden beïnvloed door een goddelijk cyclisch samenspel van handelingen ('karma'). De individuele keuzes bepalen toekomstige ervaringen en omstandigheden. Altijd en overall heeft het individu plichten en verplichtingen ('dharma') met betrekking tot deze kosmische orde.

Hoewel dit soort overtuigingen door alle hindoes wordt gedeeld, varieert de wijze waarop zij dit uitdrukken per context, individu en tijd. Elke hindoe kan zich identificeren met rituelen die, behalve voor hem- of haarzelf, bedoeld zijn voor iedereen en alles wat leeft. Deze rituelen maken een integraal deel uit van het leven van een hindoe. Bij veel rituelen wordt aan niet-levende entiteiten ook bewustzijn toegeschreven. Een hindoe probeert de verbinding met dit bewustzijn op te zoeken. Hiermee wordt aange-

nomen dat alles dat bestaat bewustzijn in zich heeft, ongeacht of het een levende of niet-levende entiteit is. Dit geldt ook voor technologie. Daarom zie je soms het volgende gedrag bij hindoes: een arbeider die een machine aanbidt, een chauffeur die het stuur van zijn auto aanraakt als een bewuste vertegenwoordiger van het goddelijke of een kok die eerbied betuigt aan zijn oven en tegelijkertijd de godin gedenkt die verantwoordelijk is voor het voeden van de bevolking.

In dit artikel bespreken we de algemene technologische context en de (vooral spirituele) gevolgen daarvan, kijkend door een hindoeïstische lens. Wij dragen enkele leidende ideeën aan voor een integratief gebruik van technologie, op basis van vijf aspecten van het hindoeïstische wereldbeeld:

- er is een onderliggende eenheid of integraal bewustzijn voor alles dat bestaat en die zich op verschillende manieren manifesteert;
- al deze manifestaties zijn met elkaar verbonden, ook al is deze verbinding op het eerste gezicht niet zichtbaar;
- individuen proberen levensdoelen holistisch te bereiken (spiritueel en materieel tezamen);
- individuen proberen dingen te doen op een onthechte manier, dus zonder een resultaat voor zichzelf te verwachten;
- individuen doen hun uiterste best om handelingen zo goed mogelijk uit te voeren door deze te beleven en ze schrijven de uitkomsten ervan niet aan zichzelf toe, maar aan de kosmische orde.

Dit belichaamd uitvoeren van handelingen vloeit voort uit een filosofie die alles onlosmakelijk met al-

Hindoeïstische teksten over het bestaan

Śrīmadbhagavadgītā (2.16). Van het vergankelijke is er geen duurzaamheid en van het eeuwige is er geen beëindiging. Dit is waarlijk door de zieners van de Waarheid waargenomen en geconcludeerd na bestudering van de aard van beide (Swarupananda, 2016).

Śvetāśvataropaniṣad (1.12). De genietter ('jīva'), de objecten van genot en de heerser ('īśvara'), de triade beschreven door de kenners van 'brahman', dit alles is niets anders dan 'brahman'. Alleen dit 'brahman', dat eeuwig in het zelf verblijft, moet gekend worden. Buiten dat, waarlijk, is er niets anders te kennen (Sharma, 2010).

Taittirīya upaniṣad (2.6.1). Als hij 'brahman' kent als niet-bestaand, wordt hij zelf niet-bestaand. Als hij 'brahman' kent als bestaand, dan kent de wereld hem als bestaand. Van het eerste ('ānandmaya kośa') is het zelf de essentie. Daarop rijzen de volgende vragen: gaat de onwetende, die deze wereld verlaat, daaraan? Of verkrijgt de kenner, die deze wereld verlaat, dat? Hij verlangde: 'Ik zal velen worden en geboren worden. Nadat hij verzakingen ('tapas') had verricht, schiep hij dit alles (wat we waarnemen). Na het te hebben geschapen, ging Hij erin. Toen Hij erin ging, werd Hij het manifeste en het niet-manifeste, het gedefinieerde en het niet-gedefinieerde, het gehuisveste en het huisloze, kennis en onwetendheid, waarheid en onwaarheid, en dit alles wat bestaat. Daarom wordt het bestaan genoemd (Sharma, 2010).

les verbonden ziet: het lichaam, de taal (verbaal en non-verbaal) en de situatie worden allemaal geïnterpreteerd als één geheel om iets te begrijpen. De eerste twee van deze vijf aspecten helpen ons om de visie op het bestaan van technologie te begrijpen. De andere drie helpen een visie te formuleren over hoe te handelen met technologie. Hoewel er tal van hindoebronnen (teksten, tradities en praktijken) zijn waar deze ideeën vandaan komen, beperken wij ons tot de meest relevante bronnen.

Opvatting over de positionering van technologie

In deze paragraaf stellen we dat volgens enkele belangrijke hindoeïstische teksten elk deel van het bestaan een uitdrukking is van een onderliggende eenheid of een integraal bewustzijn, inclusief technologie. Dit betekent dat technologieproducten ook bewustzijn in zich dragen. We introduceren enkele passages uit relevante hindoeïstische teksten die dit standpunt ondersteunen.

Wat deze teksten in eenvoudige woorden zeggen, is dat het eeuwige ('brahman') alleen werkelijk en gelukzalig is. Al het andere is vergankelijk of onwerkelijk. Het werkelijke drukt zich echter uit in twee vormen: 'sat', de onvergankelijke ziel ('ātman') en 'asat' (of 'māyā'), de onwerkelijke en vergankelijke vormen van bestaan, die alle materiële objecten en

objecten van genot omvatten, inclusief ons lichaam. De opvatting is dat achter de veelheid van expressies zich een vormloze eenheid bevindt. Alle differentiaties die op een natuurlijke wijze plaatsvinden, worden als goed beschouwd, omdat zij worden gezien als onderdeel van de natuurwet. Ze kunnen zonder conflict naast elkaar bestaan.

Bhawuk (2011) legt uit dat de westerse logica niet in staat is tegelijkertijd zowel X als niet-X te accepteren, terwijl in het hindoeïstische wereldbeeld, gebaseerd op bijvoorbeeld het hindoeïstische geschrift *Īśa upaniṣad* ofwel *Īśopaniṣad* (verzen 9 tot en met 11), beide naast elkaar kunnen bestaan en X plus niet-X geen nul wordt, maar iets dat als oneindig kan worden bestempeld. Vanuit hindoeïstisch perspectief is moderne technologie, zoals kunstmatige intelligentie (AI), ook een uitdrukking van goddelijke intelligentie. Tegelijkertijd wordt zij gezien als een instrument van door mensen gecreëerde technologie om specifieke doeleinden te dienen. De context waarin deze technologie wordt gedefinieerd, ontwikkeld en gebruikt, zal ook de gevolgen ervan bepalen. Hierover vertellen we straks meer.

AI op zichzelf kan resulteren in onbedoelde negatieve effecten. Met een houding van respect en mededogen kunnen we deze onbedoelde effecten reduceren. We nemen dan gezamenlijk verant-

woordelijkheid als mens voor deze technologie en behandelen AI niet als een entiteit die los van ons staat. Daarbij kan bijvoorbeeld rekening worden gehouden met het minimaliseren van schade aan de mensheid en het milieu. Er is daarom verantwoordelijkheid en zorgvuldigheid gewenst reeds bij de ontwikkeling van technologie als ook bij de toepassing ervan. Een voorbeeld waar AI vaak als een andere entiteit wordt gezien, en waarbij gebruikers de neiging hebben om geen verantwoordelijkheid te nemen, betreft bijvoorbeeld zelfrijdende auto's. Net als door mensen bestuurde auto's zijn zelfrijdende auto's misschien ook niet zonder ongelukken. Met een houding van mededogen zullen we de AI-aangedreven auto's niet te veel 'straffen' voor de gevolgen die 'onbedoeld' en 'onvermijdelijk' zijn. Dit omdat zelfs auto's die zelf door mensen worden bestuurd ook onbedoelde en onvermijdelijke gevolgen kunnen vertonen.

De vraag die kan rijzen is: hoe ver trekken we deze verantwoordelijkheid door en wiens belang staat centraal? Daarvoor moeten we het concept van een 'ziel' of 'ātman' begrijpen. De ziel staat centraal in het hindoeïsme en men gelooft dat deze ziel aanwezig is in alle levende wezens, inclusief mensen en dieren. Het is onduidelijk of het concept van een ziel kan worden uitgebreid tot AI, aangezien het geen levend wezen is in de traditionele zin. Sommige hindoes geloven echter dat AI de potentie heeft om te worden doordrenkt met bewustzijn en dat het daarom met respect en mededogen moet worden behandeld. Uiteindelijk hangt een hindoeïstisch perspectief op AI af van het individu en diens specifieke overtuigingen en interpretaties van hindoeïstische teksten.

De beperking van AI is dat het kan worden ontworpen door het belang van welke entiteit dan ook centraal te stellen. Daarbij is AI niet in staat het belang dat het bij het ontwerp stelt, los te laten. Het zal zich focussen op dat belang dat is geprogrammeerd. Mensen daarentegen kunnen het eigenbelang voor het belang van anderen opgeven en zijn dus flexibel ingesteld. Laten we het voorbeeld van een zelfrijdende auto nog eens bekijken. In het geval van een onvermijdelijk ongeval, waarbij een zelfrijdende auto moet beslissen of de inzittenden van de auto moeten worden gered of de anderen buiten de auto die dodelijk geraakt kunnen wor-

den. Een mens zal onmiddellijk een oordeel vellen dat kan worden gedreven door eigenbelang of andermans belang, afhankelijk van wat hij op dat moment centraal stelt. In het geval van AI kan dit op zijn best worden geprogrammeerd om bijkomende schade te minimaliseren en tegelijkertijd het eigenbelang te beschermen. Dit is allemaal vooraf vastgesteld.

Het hindoeïsme heeft een complexe, veelzijdige relatie met technologie

De hindoeïstische filosofie, met name de vedische en upanishadische teksten, bieden een holistisch en spiritueel perspectief op de aard van de werkelijkheid, het bewustzijn en het zelf. Vanuit dit perspectief kan AI worden gezien als een weerspiegeling van het menselijk verlangen om de wereld om ons heen te begrijpen en te manipuleren. Vanuit de filosofie van Advaita Vedānta kan AI worden gezien als een manifestatie van de ultieme werkelijkheid ('brahman'). In deze filosofie is de wereld om ons heen een illusie en is het doel van het menselijk leven het overstijgen van deze illusie en het realiseren van het ware zelf, dat identiek is aan 'brahman'. Vanuit dit perspectief kan AI worden gezien als een instrument om de illusie van de wereld te begrijpen en te manipuleren. Echter, deze filosofie vertelt ons dat de ware aard van de werkelijkheid buiten het bereik van dergelijke technologieën ligt. Het lijkt tegenstrijdig hoe AI kan bijdragen aan het begrijpen van het illusoire karakter van de wereld en daarmee het doel van het leven zoals het hindoeïsme dat voor zich ziet, kan realiseren. AI zelf is echter een technologie die de ware aard van de werkelijkheid niet kan bereiken.

Vanuit een ander (niet-vedisch) hindoeïstisch perspectief kan AI worden gezien als een weerspiegeling van het menselijk verlangen naar controle en begrip en is het daarom een afleiding van het uiteindelijke doel om verlichting te bereiken. Echt begrip en verlichting kunnen alleen bereikt worden door het toepassen van spirituele praktijken en niet met behulp van technologie.

Opvattingen over het gebruik van technologie

Er zijn twee opvattingen denkbaar over het toelaten van technologie in iemands leven. De eerste is dat technologie in overeenstemming is met de vedische wijsheid of dharma ('veda-vihita' of 'dharma-sammata'). Alleen deze benadering kan zorgen voor het onthecht ('nivritti') bereiken van holistische welvaart en holistisch welbevinden. Dit betekent welvaart en welbevinden die voortkomen uit dienstbaar handelen, vanuit de opvatting dat alles en iedereen met elkaar in verbinding staat. In deze opvatting gaat het om technologie die wordt gebouwd, alleen wanneer mensen de taak waarvoor de technologie wordt gebouwd niet zelf kunnen uitvoeren en ook de inzet van andere levende wezens niet voldoende is om de taak te vervullen. In dit geval is het technologische aspect acceptabel, omdat het natuurlijkerwijs resulteert in het onthecht bereiken van holistische welvaart en holistisch welbevinden.

De tweede opvatting betreft het geloof dat technologie niet in overeenstemming is met de vedische wijsheid ('veda-vihina' of 'niṣiddha karma'). Deze benadering heeft betrekking op technologieën die gebouwd zijn *a)* met het oog op het vervullen van een niet-holistische verwezenlijking van een materieel doel, *b)* voor menselijk verwennerij, of *c)* zonder rekening te houden met spirituele en materiële doelen. Hierdoor is er geen integratie tussen waarnemingszintuigen, handelingszintuigen en de wijze waarop onze geest werkt.

De aanhangers van deze tweede benadering van het definiëren en ontwikkelen van technologie geloven alleen in materialiteit. Deze aanhangers zijn verstoken van de kennis van de ware aard van het zelf en beschouwen daarom ten onrechte het materiële lichaam als de ziel. Door de vedische lens bekeken zal deze benadering op den duur niet leiden tot welvaart, welbevinden of effectief gebruik, noch kan zij helpen de belichaming van kennis te bereiken of de geest te brengen tot het onderliggende vormloze eeuwige bestanddeel van het bestaan. Dit zal leiden tot een vicieuze cirkel van verwennerij, zonder enige mogelijkheid om het gevoel van tevredenheid of voltooiing te bereiken. Meestal wordt in deze benadering technologie slechts ingezet om tijd en energie van mensen te besparen.

Naast het filosofisch perspectief van de Advaita Vedānta kunnen we ook het Sāṅkhya-perspectief op technologie zoals AI bekijken. In deze filosofie staat een combinatie van de drie kwaliteiten ('guṇas') centraal: 'sattva', 'rajas' en 'tamas'. Deze filosofische opvatting is niet uitgesproken voor of tegen technologie, maar benadrukt dat technologie kan worden gezien als een expressie van de drie fundamentele kwaliteiten. 'Sattva' is de kwaliteit van evenwicht en harmonie, 'rajas' de kwaliteit van actie en beweging en 'tamas' de kwaliteit van traagheid en saaiheid. In de 'sattva'-toestand verschijnen de dingen zoals ze zijn. In de 'rajas'-toestand verschijnen ze afhankelijk van de toestand van de waarnemer. In 'tamas' verschijnen ze tegengesteld aan wat ze zijn.

De ontwikkeling en het gebruik van AI zouden gezien kunnen worden als een uitdrukking van de rajasische en tamasische kwaliteiten, omdat het gaat om de manipulatie van materie en technologie voor specifieke doeleinden. Wanneer in een persoon de traagheid ('tamas') toeneemt, is de kans groot dat hij dingen fout waarneemt of iets tegengesteld interpreteert. Schadelijke dingen zullen bijvoorbeeld worden waargenomen als heilzaam en omgekeerd. Er zal onvermogen zijn om onderscheid te maken tussen middelen die duurzaam zijn en voorspoed brengen en wat rampzalig en niet-duurzaam is.

Vanuit het Sāṅkhya-perspectief kan het gebruik van technologie verschillend worden gewaardeerd, afhankelijk van hoe het past in de bredere spirituele en materiële doelen van individu en samenleving. Het gebruik van technologie kan bijdragen aan de bevrijding van het individu, maar ook aan verdere hechting en afhankelijkheid van de materiële wereld. Concrete voorbeelden van technologie die kunnen bijdragen aan het spirituele doel zijn technologieën die gericht zijn op het ontwikkelen van meditatieve en contemplatieve vaardigheden, terwijl technologieën die gericht zijn op het verhogen van productiviteit en efficiëntie meestal gericht zijn op materiële doelen.

Spirituele consequenties van technologische ontwikkeling

Het technologische tijdperk dat we nu doormaken, heeft geleid tot een wereld van extreme vluchtigheid, onzekerheid en complexiteit, en in ambiguïteit bij de interpretatie van situaties. Vanuit een hindoe-

istische optiek kan de huidige technologische vooruitgang worden ingedeeld in vijf fasen. Hoewel deze fasen relatief en cyclisch zijn, worden ze hier (voor een eenvoudiger begrip) lineair weergegeven. Tijdens de eerste fase ('adi yuga') wordt technologie gedefinieerd en ontwikkeld in overeenstemming met de vedische wijsheid of 'dharma'. Adi Yuga wordt beschouwd als de 'gouden eeuw' waarin er harmonie was tussen mens, natuur en kosmos. Een voorbeeld van technologische ontwikkeling in overeenstemming met vedische wijsheid is de ontwikkeling van duurzame en milieuvriendelijke gebouwen gebaseerd op principes van de Vāstu Śāstra. Een ander voorbeeld is de wijze waarop medische instrumenten worden ontworpen en toegepast vanuit principes uit de Ayurveda. In deze fase waren het bereiken van ieders holistische welvaart, holistisch welbevinden en het loslaten van gehechtheid aan resultaten of het bereiken van bevrijding een einddoel. De technologie die werd geproduceerd, was gericht op het hele wezen, dat wil zeggen op het betrekken van onze zintuigen en onze geest.

Tijdens de daaropvolgende fasen begon de technologische ontwikkeling in toenemende mate te botsen met de eeuwige wijsheid. Wetenschap en technologie werden voornamelijk beoefend zonder veel integratie van natuur, liefde of spiritualiteit. Deze fasen staan bekend als de technologische industriële revoluties in de westerse geschiedschrijving. Laten we kijken naar enkele hoofdkenmerken en de patronen van de industriële revoluties die we tot nu toe hebben gehad en de uitdagingen waarvoor we staan aan het begin van de vierde industriële revolutie. Dit kan voor sommigen vanzelfsprekend lijken, maar het is belangrijk om te benadrukken dat niet iedereen bekend is met deze informatie.

Van deze vier revoluties werd de eerste gekenmerkt door technologie die gericht was op het bereiken van efficiëntie ofwel het verminderen van de mechanische inspanning van mensen en andere levende wezens. De opkomst van de landbouw, tienduizend jaar geleden, betekende een grote verandering in de menselijke geschiedenis en leidde tot verstedelijking en kolonisatie. Deze eerste industriële revolutie (1760-1840) werd aangedreven door de uitvinding van de stoommachine en leidde ertoe dat machines een centrale plaats kregen in de economie. Het gebruik van machines had invloed op het

mentale leven van mensen, omdat het belang van de zintuigen veranderde, evenals de manier waarop mensen met elkaar omgingen. In hoeverre deze verandering bijdraagt of afbreuk doet aan het ideaal van het goede leven of spiritualiteit volgens het hindoeïsme, is een belangrijk punt om te overwegen (hierover later meer).

Hoe kunnen ontwikkelingen als AI worden gewaardeerd vanuit hindoeïstisch perspectief?

De tweede industriële revolutie (eind negentiende eeuw-begin twintigste eeuw) werd gekenmerkt door massaproductie van goederen, mogelijk gemaakt door de uitvinding van de lopende band en de wijdverbreide toepassing van elektriciteit. Deze revolutie had zowel economische als geestelijke gevolgen. Aan de economische kant leidden het nieuwe productieproces en de toegang tot nieuwe markten ertoe dat landen op zoek gingen naar nieuwe bevolkingsgroepen om de gemaakte goederen te verkopen. Vanuit een spiritueel perspectief bekeken, verminderde de gevoeligheid van mensen ten opzichte van diversiteit en hun vertrouwen in de eigen zintuigen. Dit komt doordat massaproductie gericht is op efficiëntie en uniformiteit, wat kan leiden tot het verwaarlozen van de nuances die onze zintuigen ons bieden. In het hindoeïsme wordt zintuiglijke waarneming beschouwd als een belangrijk middel om verbinding te maken met de wereld om ons heen en om de essentie van het bestaan te begrijpen.

De derde industriële revolutie (begonnen in de jaren zestig) werd de computerrevolutie of de digitale revolutie genoemd. Ze werd gekenmerkt door de ontwikkeling van halfgeleiders, 'mainframe computing', 'personal computing' en het internet. De financiële markt begon in deze periode te concurreren om consumenten aan te trekken, en informatie werd een speerpunt. De economie werd verder gebouwd op de asymmetrie van informatie, waarbij het opslaan, verwerken en doorgeven van grote hoeveelheden informatie belangrijk werd. Met

de opkomst van digitale technologieën begonnen marketeers de geest van de klant te beheersen, door middel van geavanceerde marketingstrategieën. Dit leidde tot een wedloop om de menselijke zintuigen te beïnvloeden, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van aantrekkelijke websites, het gebruik van kleuren en geluiden om de aandacht te trekken, en het creëren van verslavende mobiele apps. Dit kan mogelijk leiden tot een behoefte aan zingeving en betekenisvolle activiteiten die ons helpen om ons te concentreren op wat echt belangrijk is in het leven. Het wordt belangrijk om nader te reflecteren op de vraag of deze technologieën deze behoefte aan betekenis versterken of verminderen.

Op dit moment staan we aan de vooravond van de vierde industriële revolutie die gekenmerkt wordt door technologische vooruitgang op het gebied van AI en 'machine learning'. Vanuit een hindoeïstisch perspectief zal de technologie die in deze vierde industriële revolutie in opkomst is, idealiter worden ontwikkeld en gebruikt in overeenstemming met de vedische wijsheid of 'dharma' ('veda-vihita' of 'dharma-sammata'). Dit houdt in dat de ontwikkeling en het gebruik ten dienste moeten komen te staan van een onthecht streven naar holistische welvaart en welbevinden voor allen. Daarbij is er plaats voor individuele keuzes en samenwerking. Deze keuzes nemen de plichten ('dharma') in acht die betrekking hebben op zowel een eigen spiritueel welzijn, als een harmonische relatie tot de kosmische orde. De integrale eenheid in het hindoeïsme ziet immers dat alles met elkaar in verbinding staat.

Conclusie

Het hindoeïsme heeft een complexe, veelzijdige relatie met technologie. Het legt een grote nadruk op het belang van het individu en het idee dat ieder mens uiteindelijk verantwoordelijk is voor de eigen daden en keuzes. Het ziet technologie als een instrument dat zowel ten goede als ten kwade kan worden gebruikt. Het benadrukt het belang van het maken van individuele keuzes en de verantwoordelijkheid bij het bepalen hoe technologie te gebruiken. In die zin kan het gebruik van technologie worden gezien als een middel om individuen in staat te stellen om eigen keuzes te maken en verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen leven. Er kan spanning bestaan tussen hindoeïstische spiritualiteit en technologie, maar uiteindelijk biedt

het ook een kader om technologie te begrijpen en er op een verantwoorde en ethische manier mee om te gaan.

Hindoeïstische bronnen verschaffen ons inzicht in het definiëren en ontwikkelen van technologie, op zo'n wijze dat deze wordt geïntegreerd in ons bestaan. De technologische producten uit het verleden, zoals de 'yantra's' (door mensen gemaakte gereedschappen of machines) in de vedische periode, werden voor verschillende doeleinden gebruikt, zoals het berekenen van astronomische posities en het meten van tijd. Deze producten worden door velen behandeld als manifestaties van goddelijk bewustzijn en zijn filosofisch afgestemd op de natuurlijke levenscyclus.

Vanuit een breder perspectief komt dit overeen met het algemene hindoeïstische geloof in de kracht van individuele keuze en het belang van een verantwoord gebruik van die kracht. In die zin kan technologie worden gezien als een bedreiging of een kans, afhankelijk van hoe zij wordt gebruikt. Het gebruik van technologie voor constructieve doeleinden (zoals verbetering van de gezondheidszorg of

communicatie) kan worden gezien als een positieve uiting van 'karma', terwijl het gebruik van technologie voor destructieve doeleinden kan worden gezien als een negatieve uiting ervan. Dit betekent echter niet dat technologie die alleen voor genot of gemak dient, per definitie negatief wordt beoordeeld vanuit hindoeïstisch perspectief. In deze context kan het gebruik van technologie worden gezien als een middel om iemands 'dharma' ofwel verplichtingen te vervullen, hetzij door technologie te gebruiken om anderen te helpen, hetzij door het te gebruiken om persoonlijke doelen te bereiken die in overeenstemming zijn met iemands 'dharma'.

Tot besluit

Voor zover bekend wordt er op dit moment nog geen direct gebruik gemaakt van AI door geestelijk verzorgers. In de toekomst kan AI echter een rol gaan spelen in het ondersteunen van geestelijk verzorgers bij hun werkzaamheden, zoals bij het analyseren van data om trends en behoeften van cliënten te ontdekken. Het is belangrijk om niet alleen te kijken of AI en humanoïde robots leiden tot minder menselijke zorg, maar ook hoe deze ontwikkelingen kunnen worden gewaardeerd vanuit een

hindoeïstisch perspectief. Het inzetten van humanoïde robots om eenzaamheid in de ouderenzorg te bestrijden, kan vanuit een hindoeïstisch perspectief positief worden bekeken, zolang er ook ruimte blijft voor menselijke interactie en zorgverlening.

Als een robot als sensitiever wordt ervaren door een cliënt dan een echte geestelijk verzorger, kan dit worden gezien als een interessante ontwikkeling die misschien nieuwe mogelijkheden biedt voor geestelijke verzorging. Het blijft echter belangrijk vanuit een hindoeïstisch perspectief om de menselijke component in de zorgverlening te behouden en de rol van de robot als ondersteunend te zien, in plaats van vervangend. AI kan immers niet de echte natuur van de werkelijkheid begrijpen zoals het hindoeïstisch perspectief dat voorlegt. Het kan daarom niet als complete vervanging van geestelijke verzorging worden ingezet.

Anderzijds, het hindoeïsme bedenkt altijd manieren om een bewuste relatie aan te gaan met materiële objecten (zoals stenen beelden van goden, machines of werktuigen, rivieren en bergen). Terwijl de dominante gedachte over AI en menselijkheid gaat over de race tussen de groeiende kracht van technologie en de menselijke wijsheid waarmee de technologie wordt ontworpen en beheerst, geeft het hindoeïsme een unieke blik op deze opvatting. Technologie in de

vorm van AI kan in het hindoeïsme immers naast menselijke wijsheid bestaan.

De vrees dat AI als anonieme wapens wordt ingezet en destructieve vormen kan aannemen, kan hiermee worden weggenomen. Als we dit perspectief volgen, zal AI als materiële creatie ook geen uitzondering zijn, en zullen mensen in de toekomst proberen een bewuste relatie met AI-technologie te ontwikkelen. De integrale eenheid in het hindoeïsme ziet immers dat alles met elkaar in verbinding staat.

Prof. dr. S. Nandram is hoogleraar hindoe spiritualiteit en samenleving aan de Vrije Universiteit Amsterdam.
E-mail: s.s2.nandram@vu.nl.

Dr. P.K. Bindlish is universitair docent hindoe spiritualiteit en samenleving aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Literatuur

Bhawuk, D. (2011). *Spirituality and Indian psychology: lessons from the Bhagavad-Gita*. Springer.

Nandram, S.S. (2019). *Integrative spirituality in the fourth industrial revolution. From how we do things to why we exist*. Inaugurale rede. Vrije Universiteit Amsterdam.

Sharma, S. (2010). *108 Upanishad gyana khanda*. UNYV Trust.

Swarupananda, S. (2016). *Srimad bhagavad gita*. Advaita Ashrama.